

Р Е Ц Е Н З И Я

от д-р Валери Григоров, доцент в Секция по средновековна археология при НАИМ-БАН; член на научно жури в конкурс за „доцент” за нуждите на СУ „Св. Климент Охридски”, обявен в ДВ, бр. 65 от 28.07.2023 г.; научна специалност: ПН 2.2. История и археология

Кратка биографична справка за кандидата

В конкурса за академичната длъжност „доцент”, обявен за нуждите на Софийски университет „Св. Климент Охридски”, документи е подал един кандидат – д-р Чавдар Янакиев Кирилов. Той е приложил всички изискуеми за конкурса документи и отговаря на минималните изисквания, съгласно ЗРАСРБ и Правилника на Софийския университет.

Чавдар Кирилов е придобил квалификация магистър по Археология в Софийския университет „Св. Климент Охридски” през 1998 г., а през 2006 г. е защитил докторска дисертация на тема: „Studien zu den frühmittelalterlichen Wurzeln europäischer Stadtentwicklung: Archäologische Befunde Mitteleuropas, ihre sozial- und wirtschaftsgeschichtliche Deutung und der Vergleich zum Raum der östlichen Balkanhalbinsel” в Университета „Йохан Волфганг Гьоте“, Франкфурт/Майн, Германия.

В периода 2006-2008 г. е работил като археолог в Химическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски”, а от 2008 до 2010 г. е главен специалист по археологически науки. От 2010 до 2012 г. е асистент в СУ „Св. Климент Охридски”, Исторически факултет, катедра „Археология“, а от 10.11.2012 г. е главен асистент.

Представяне и оценка на научните публикации на кандидата

В изготвената от д-р Чавдар Кирилов библиографска справка са посочени 51 публикации (2 монографии, 18 студии, 30 статии и 1 глава от книга).

Ще започна представянето на научните публикации с хабилитационния труд: *Непознатите познати. Стъклените гривни в България от късножелязната до османската епоха. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 2023.*

Това е оригинално изследване, което за първи път обхваща в хронологическа цялост темата за стъклените гривни в България, от момента на тяхната поява през III в. пр. Хр. до края на XIX в. Подходът на д-р Кирилов е нестандартен, като усилията му са посветени основно в събирането и осмислянето на данните за контекстите (обектите), съдържащи стъкленни гривни. Крайният резултат и един от важните приноси в изследването е създаването на регистър на паметниците със стъкленни гривни, който включва 372 археологически обекта от територията на страната. В него педантично е събрана цялата полезна фактология за контекста на археологическите находки. Според автора, регистърът съдържа „дори по-съществена информация, защото сама по себе си тя далеч надхвърля проблемите на самите стъкленни гривни“. Изследването е изготвено под формата на полемична лекция, гарнирано с колоритния и добре разпознаваем изказ на автора.

В главата, посветена на състоянието на проучванията, е поставен акцент върху допуснатите още от Йорданка Чангова, в ранния период на проучвания, методологически грешки. В голяма степен те не са отстранени до ден днешен и продължават да се мултиплицират под една или друга форма от следващи проучватели. Критиките са насочени основно към липсата на прецизна стратиграфска информация за находките, която е формирала неверни възгледи за хронологията на стъклените гривни, а безкритичното използване на тази информация е довело до възпроизвеждането и затвърждаването им. Осъзнавайки дълбочината на проблема, който спъва по-нататъшното разработване на темата, д-р Кирилов си поставя за задача да подложи на проверка цялата известна до момента фактология. Вглеждайки се внимателно във всеки детайл, във всеки отделен контекст и всяка оскъдна информация за находките, той се опитва да отдели „зърното от плевата“. В крайна сметка, анализът му го отвежда към ревизия на хронологията на редица обекти и на откритите в тях находки.

В главата „Систематика“ д-р Кирилов разглежда различни теоретични и методически проблеми на класификацията на археологическия материал. Тук той застъпва тезата, че монотетичните типологически схеми не са особено полезни и предпочита да работи с динамични класификации на

материала, адаптирани към нуждите на конкретно изследване. На преден план извежда следните „базисни“ признаци за документиране и описание на стъклените гривни: материал, форма, техника на изработка, размер, колорит, степен на прозрачност, повърхност, сечение.

В следващите четири глави са анализирани различни аспекти на стъклените гривни, представени по археологически епохи – късножелязна, късноантична, средновековна и османска.

В главата за „Латенските стъклени гривни“ е изяснено, че този вид накит е чуждо за Тракия явление, идващо по всяка вероятност от латенския свят. Ревизирана е тезата, че тукашните образци са правени на място чрез „творческа интерпретация“ на латенски предмети. Откриването на находките най-вече на „централни места“ дава възможност този вид накит да се разглежда като символ на социален статус.

В главата за „Римските стъклени гривни“ е изяснена хронологическата рамка, предложено е обяснение за кратковременното използване на накита и причините той да изчезване след четиристотната година.

В главата за „Средновековните стъклени гривни“ е представен апогеят в носенето на накита. След прекъсване от няколко века (между V и X в.) стъклените гривни се появяват в археологически контексти през т.нар. средновизантийски период, а през XI – XII в. и до към средата на XIII в. те са сред най-често срещаните накити. Един от приносите в тази глава е изводът, че след средата на XIII век (през Палеологовата епоха и в ранния османски период) използването на стъклени гривни у нас е преустановено, а прекъсването е обяснено с настъпилите промени в облеклото и промяната в кройката на ръкавите.

В главата за „Османските стъклени гривни“ е обърнато внимание, че накитът се поява отново в археологически контексти около и след средата на XVII в. Това явление авторът свързва с блискоизточен импулс, като при употребата не се наблюдава никаква етническа или религиозна обусловеност.

В процедурата за доцент д-р Чавдар Кирилов е приложил още едно монографично изследване: *Die Stadt des Frühmittelalters in Ost und West. Archäologische Befunde Mitteleuropas im Vergleich zur östlichen Balkanhalbinsel. Bonn: Rudolf Habelt, 2006*, което е редактиран и допълнен текст на неговата дисертация. Това е първото сравнително изследване за

формирането на ранносредновековния град и урбанизационните процеси през Ранното средновековие в Средна и в Югоизточна Европа. Обобщавайки дискусията за критериите и терминологията, Чавдар Кирилов ни предлага работещ модел (т. нар. „сноп от критерии“) за археологическа идентификация на явлението „град“, който включва: наличието на пазар; диференцирана стопанска основа; социална и професионална диференциация на населението; централни функции от различен характер; сравнително голям брой жители; единна селищна структура и наличието на постройки с различна функционалност и архитектоника. Изводите в труда в резюмиран вид са следните: „На Запад, примерите за продължаване на живота в античните градски центрове са повече и по-добре видими в сравнение с Изтока. В същото време градът на зрялото средновековие на Запад има твърде малко общо с късноантичния си предшественик, докато на Изток е тъкмо обратното“, което логично е обяснено „с мощното културно влияние на Византия, играеща значителна роля за съхраняването на редица същностни черти на късноантичния град през Средновековието“.

Друг основен извод на труда е, че „в ранносредновековна Европа, нито на Запад, нито на Изток е познато явлението столица (постоянна владетелска резиденция)“. Причината е, че не са налице необходимите фактори за това – териториална държава, централна и провинциална администрация, писмено управление. На Изток, и по-специално в България, явлението „столица“ се проявява едва през X в., в лицето на Преслав, определен от автора като „първата реална българска столица, ревизирайки традиционното схващане – за първата българска столица Плиска“.

Темата за средновековния град и фортификация продължава да бъде една от централните и в други изследвания на д-р Кирилов. Интересни разсъждения за жизнеността на късноантичните градове и за тяхната фортификационна трансформация авторът представя в публикацията: *The Reduction of the Fortified City Area in Late Antiquity: Some reflections on the End of the “Antique City“ in the Lands of the Eastern Roman Empire. – In Henning, J. (ed.) Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium. Vol. 2: Byzantium, Pliska and the Balkans (Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr.). Berlin-New York: De Gruyter, 2007, 3-24.* Тук фокусът е поставен върху скъсяването дължината на градските крепостни стени и намаляването на укрепената градска площ. Обичайно тези фортификационни изменения се тълкуват като признак за

демографски, икономически и военен упадък на градовете. Комплексният анализ на археологическите данни и на писмените извори обаче сочат в друга посока – редуцирането на укрепената площ според Чавдар Кирилов „цели по-ефективната защита на градовете, в която активна роля вече имат техните жители, а не военните гарнизони“. По нов начин е оценена и демографията на градовете, които заедно със сателитните селища показват увеличение на населението.

Обстоятелствата за появата и характера на укрепените височинни селища през Късната античност у нас е друга дискуссионна тема, върху която работи д-р Кирилов. В студията: *Der rissig gewordene Limes. Höhensiedlungen im östlichen Balkan als Zeugnis für die Schwäche des oströmischen Reichs in der Spätantike.* – In: Vagalinski, L. (ed.) *The Lower Danube in Antiquity (VI C BC - VI C AD): International Archaeological Conference, Bulgaria-Tutrakan, 6-7.10.2005, Sofia: BAS-NAIM, 2007, 329-352,* той разглежда появата след III в. на височинни селища, които се превръщат, особено през VI в., в доминираща селищна форма. Характерът им е различен – временни убежища, военни крепости, укрепени селища на цивилно население, като най-големите от селищата еволюират в градове.

Тази тема хронологически е продължена и в студията: *Меч или рало? Размисли относно края на късноантичната селищна мрежа в Тракия.* – В: *Тракия през средновековието и османската епоха. Характер и динамика на селищния живот (XII-XVIII в.). Сборник статии от научна конференция, проведена на 27-28 ноември 2014 г. в София. Стоянова, Д., Кирилов, Ч. (ред.), Университетско издателство “Св. Климент Охридски“, София 2020, 11-26.* В нея Чавдар Кирилов се занимава с проблема за края на късноантичната селищна мрежа у нас и обезлюдяването на височинните селища на границата между VI и VII в. Тук той отбелязва, че дестабилизацията на днешните български земи в резултат на аваро-славянски нашествия е само един от факторите за това, но значителни части от територията на страната остават извън техния обсег. Археологическите наблюдения допълват картината с информация за силно нарушените икономически и стопански връзки, които видимо ограничават производството на зърно и доставката на храни в планинските райони. В резултат на това населението от височинните селища „е принудено отново да обърне поглед към равнините“.

Друга тема, която дискутира д-р Кирилов, е въпросът за българския замък. В публикацията си: *Българският замък – реален или въздушен? – В: Българските земи през средновековието (VII-XVIII в.). Международна конференция в чест на 70-годишнината на проф. Александър Кузев, Варна, 12-14 септември 2002 г. Йотов, В. (ред.), Абагар, Варна 2005, 179-204*, поставя на критичен анализ популярната след средата на ХХ в. теза за съществуването на „феодален замък“ в средновековна България. Според него, у нас и във Византия, наглед сходни в архитектурно отношение фортификационни структури са изградени от централната власт. Това ги отличава от „феодалния замък“ на Запад, който е изграден от аристократи в наследствените им земи и е играл ролята на визуален символ на статус и знак за доминиращо социално положение.

В студията: *За резиденцията на Червенските архиепископи през средновековието. – В: Stephanos Archaeologicos in Honorem Professoris Stephcae Angelova. Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis 5. Гетов, Л., Стоянов, Т., Стоянова, Д., Пенчева, Е. Лозанов, И. (ред.), Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София 2010, 713-738*, д-р Кирилов продължава дискусията за „феодалния замък“. Обсъждайки композиционно-плановата схема на цитаделата в Червен, той отхвърля интерпретацията му като „феодален замък“ и предлага разглеждането му като резиденция на епископите, а в последствие и на митрополитите на Червен.

Чавдар Кирилов изследва също така и въпроса за предполагаемото изселване на българи от тема Паристрион по време на нашествията на печенези, узи и кумани през XI в. В студията: *Мнимото изселване на българи от Паристрион. Някои бележки по въпроса за демографските процеси между Дунав и Стара планина през XI-XII век. – В: EURIKA. In honorem Ludmilaе Donchevae-Petkovaе. Григоров, В., Даскалов, М., Коматарова-Балинова, Е. (ред.), НАИМ-БАН, София, 2009, 355-374*, авторът оспорва тезата, че нашествията на печенези, узи и кумани са причинили унищожаването на селищната мрежа на север от Стара планина и са предизвикали масова миграция на българи на юг към Тракия. Възгледът за масовото изселване на българите е изграден основно върху информацията за рязкото намаляване на монетните находки. Чавдар Кирилов обаче обръща

внимание, че в този период „монетните находки вървят ръка за ръка с настанените в крепостите армейски контингенти, а от друга – служат за надрегионални транзакции и търговски взаимоотношения с варварите на север от Дунав“. Според него причините за прекъсването на монетната циркулация след втората трета на XI в. следва да се обясни не с предполагаемо обезлюдяване на земите между Хемус и Дунав, а с промените в имперската политика по отношение на директните плащания към федератите, както и в реорганизацията (предислокацията) на армията на Балканите.

От една страна логиката и аргументите на Чавдар Кирилов са правилни, доколкото оспорват една предварителна теза, изградена върху ограничена археологическа фактология. Струва ми се обаче, че тази тема все още не е решена убедително, защото не сме си изяснили в голяма степен състоянието на селищната мрежа в региона в периода след средата на XI и XII в. За сега селищата от този период са твърде малко, на фона на гъстата селищна мрежа от IX – първа половина на XI в.

В студията *Констанция (и Калоян)*. В: *Laurea в чест на Димитър Янков (Марица-Изток, Археологически проучвания, 8, Караишев, П. (ред.), Марти-Дени Груп, Смолян, 2021, 304-316*, д-р Кирилов дискутира локализацията на средновековната Констанция, отхвърляйки възможността тя да се е намирала на възвишението Асара, край Симеоновград. Сведението, че цар Калоян превзема града през 1201 г., той препраща към друга Констанция (днешната Констанца на Черно море).

В студията: *Contribution to the study of heel irons from present-day Bulgarian lands. – Contributions to the Bulgarian Archeology 11, 2021, 187-203*, д-р Кирилов обръща внимание, че железните подкови за обувки, известни като „налчета“, липсват в сигурни средновековни контексти, но за сметка на това са добре засвидетелствани в структури и контексти от османската епоха. Появата им свързва с разпространението след XV в. на подковани с желязно налче обувки – папуци и чизми.

Преподавателска дейност на кандидата

Преподавателската дейност на д-р Чавдар Кирилов покрива широкия спектър на неговите научни изследвания. Лекторската му заетост е 645 часа годишно, разпределена в различни курсове: „Археология на Късната античност“; „Археология на Великото преселение на народите“; „Средновековна българска археология“; „Оръжия и оръдия на труда“; „Монашество и манастири“; „Град и “не-град“ в ранносредновековна Европа“; „Византийският град“; „Дендрохронология“. Без да звучи ласкателно, той притежава забележителен преподавателски талант и авторитет сред студентите. През последните десетина години е обучил голям брой млади магистри и докторанти, които оформят своеобразен научен кръг (археологическа школа) около своя учител.

Теренна работа на кандидата

Оценявайки научните качества на д-р Чавдар Кирилов няма как да не отбележа и най-знаковите обекти, които проучва в последните години. Това са: късноантичната и средновековна крепост „Градището“, до с. Мелница, община Елхово; късноантичната и средновековна крепост в кв. Хоризонт, гр. Балчик; комплексното недеструктивно интердисциплинарно изследване на Конуш и неговия хинтерланд.

Работата му на терен се отличава с прилагане на различни интердисциплинарни изследвания и изключителна прецизност при разкопаването и документирането на археологическите структури. Запазена негова марка е „да не пренебрегва нищо, което може да придобие от терена“. Обработка и използва пълноценно целия археологически материал, включително и „най-безличните находки“, които често остават незаслужено пренебрегвани. Всичко това се забелязва от археологическата колегия, която следи с голям интерес и с възхищение археологическите му отчети. Особено впечатляващи от последните години са теренните проучвания в Конуш и неговия хинтерланд, които могат да послужат като образец за недеструктивно изследване на един микрорегион.

Обобщаваща оценка

Завършвайки моята рецензия, бих искал да акцентирам на най-важните научни качества на кандидата. На първо място това е неговата теоретична и методическа зрялост. Във всяка една от публикациите му специално внимание е отделено на археологическата методика, безкомпромисно критикувайки допусканията от проучвателите слабости. Стилът му на писане се отличава с дълбоко вглеждане във всеки детайл, раздробявайки на части всяка съмнителна или неубедителна археологическа информация. Негов патент е да деконструира слабо аргументирани или неверни хипотези. Езикът му е остър, полемичен, често саркастичен, с което понякога надхвърля границата на уважителната критика.

В заключение на всичко изложено и обобщавайки различните научно-изследователски и преподавателски дейности оценявам много високо научните качества на д-р Чавдар Янакиев Кирилов и убедено гласувам „ЗА” избора му на академичната длъжност „ДОЦЕНТ” по професионално направление 2.2. История и археология.

18.11.2023 г.

доц. д-р Валери Григоров

